

Implicit alanyi argumentumok az adatok tükrében

Németh T. Enikő

SZTE Általános Nyelvészeti
Tanszék

nemethen@hung.u-szeged.hu

Az előadás céljai

- (i) Adatok szélesebb körére támaszkodva új magyarázatot nyújtani a korábban alanytalannak tekintett TJ-igék explicit és implicit alannyal való előfordulására.
- (ii) Kertész és Rákosi 2008 alapján metanyelvészeti szinten reflektálni arra, hogy hogyan lehet eljutni a javasolt magyarázathoz.

Az előadás felépítése

Érvelési ciklus

1. A TJ-igék alanytalanságáról: **a kiinduló kontextus**
2. Újabb adatok: **a kontextus bővítése**
3. Implicit argumentumok a magyarban: **további kontextusbővítés**
4. A TJ-igék igék implicit alannyal való előfordulása: **a kontextus koordinálása**
5. A javasolt magyarázat előnyei: **a probléma feloldása a módosított kontextusban**

1. A TJ-igék alanytalanságáról: a kiinduló kontextus

A leíró nyelvtani hagyomány

A Magyar Értelmező Kéziszótár

- A TJ-igéket nagyrészt alanytalannak tartja:
esteledik, alkonyodik, sötétedik, hajnalodik, virrad, fagy, olvad, villámlik, havazik, dereng, zuhog, szakad, borul, dörög, sötétedik, besötétedik.

☹ Következetlenségek a minősítésben

- *befelhősödik, tisztul* : nincs *alanytalan* minősítés
- *kitisztul, pirkad*: *alanytalan is* minősítés
- *szemerkéél, csepereg, csorog, ömlik* : alanytalan

Magyar grammatika (Keszler 2000)

- (i) alanytalan igék, az alanyi vonzathelyet tilos lexémával kitölteni : *hajnalodik, pirkad, alkonyodik, tavaszodik, havazik, villámlik, esteledik*
- (ii) fakultatív alanyú igék: *esik, szemerkél* (az eső)
dörög, beborul, kiderül, sötétedik, kivilágosodik (az ég)
- ? Hogy kell érteni az (i)-et: van alanyi vonzathely, csak tilos kitölteni, vagy nincs is alanyi vonzathely?
- ☹ **Inkonzisztencia lép fel.**

Elméleti magyarázatok

LFG (Komlósy 1992, 2001)

TJ-igék alanytalanok: *virrad, pirkad, havazik, fagy* stb.

- lexikai-szemantikai reprezentációjuk szintaktikailag ki nem fejezhető, belső argumentumokat tartalmaz
- nem régensek
- mellettük nem tud explicit alany megjelenni
- nem igényelnek egyetlen szemantikai argumentumot sem, nem predikátumok

Vö. (1) a. esteledik → '(este) keletkezik'

- b. fagy '(a hőmérséklet) alacsonyabb, mint (0 C°)'
'olyan hideg van, hogy a (víz) megfagy'

Generatív szintaxis (Tóth 2000, 2001)

TJ-igék nem alanytalanok:

- alanyi pozíciójukat egy fonológiailag üres kváziargumentum tölti be
- személyragos végződésük valódi egyeztetés eredménye
- kontroll relációban is részt vehetnek

Közvetlen bizonyíték (**erős evidencia**):

- (2) János megérkez-vén/*ve, *pro* elindultunk hazafelé.
- (3) Hajnalod-ván/*va, *pro* elindultunk hazafelé.

Részösszefoglalás

- A magyar leíró nyelvtani hagyomány adatai: korábbi szótárakból, szójegyzékekből és nyelvtanokból valók.
- Komlósy (1992, 2001) és Tóth (2000, 20001) adatai: az introspekcióból származnak.
- Ki-ki a saját maga által használt adatforrásokat megbízhatónak tartja.
- *A Magyar grammatika* és Komlósy: az időjárásigék (részben) alanytalanok.
- Tóth: az időjárásigék nem alanytalanok.
- ☹️ **A kiinduló kontextus inkonzisztens állításokat tartalmaz, p-problematikus.**

2. Újabb adatok: a kiinduló kontextus bővítése

- A *Magyar Nemzeti Szövegtár* (MNSZ) <http://corpus.nytud.hu/mnsz>) korpuszának adatai,
- saját intuícióból származó adatok és ezek tesztelése,
- megfigyelt nyers adatok (vö. Lehmann 2004).
- ? Ha ezekből a direkt forrásokból újabb adatokat vonunk be a kutatásba, találunk-e és milyen evidenciákat egyik vagy másik hipotézis mellett, illetve ellen?

Alanyos előfordulások

- Nem metaforikus előfordulás:

esteledik/alkonyodik a nap, sötétedik a látóhatár/az ég, hajnalodik az idő, villámlik az ég, dereng az ég/a hajnal, zuhog az eső, szakad az eső stb.

- Metaforikus használat:

havazik az élet, hó havazik a szádból, a szeme villámlik, tízezer lepke villámlik a homlokom mögött.

Az alanyos adatok következményei

- ☺ Több direkt forrásból származó, azonos információtartalmú adat növeli a plauzibilitási értéket.
- ☺ Az explicit alanyos adatok magas plauzibilitási értékkel rendelkeznek.
- ☹ A kiinduló kontextus rivális megközelítései nem tudnak magyarázatot nyújtani az explicit alanyos előfordulásokra: a kiinduló kontextus p-hiányos és p-inkonzisztens

3. Implicit argumentumok a magyarban: további kontextusbővítés

Implicit argumentum: minden olyan, az ige lexikai-szemantikai reprezentációjában szereplő, de lexikailag realizálatlanul hagyott argumentum, amelynek a jelenlétét a megnyilatkozásban lexikai-szemantikai, grammatikai, diskurzus és/vagy pragmatikai evidenciák igazolják (vö. pl. Németh T. 2000, 2008).

Előfordulásuk a magyarban

- I. Ha az ige lexikai-szemantikai reprezentációjának valamely eleme lehetővé teszi az implicit argumentum releváns azonosítását.
- II. Ha a megnyilatkozás – amelyben az implicit argumentum előfordul – többi része a relevanciaelvvel összhangban lévő tipikus interpretációt eredményez.
- III. Ha az implicit argumentum közvetlen kontextusának a kiterjesztése releváns interpretációhoz vezet.

Rivális definíciók, amelyekkel összeegyeztethető a javasolt definíció

- Relevanciaelmélet: Groefsema 1995.
- Központiség-elmélet: Cote 1997.
- Funkcionális nyelvtanok: Dik 1985; Groot 1985.
- Funkcionális diskurzusnyelvtan: García Velasco–Portero Muñoz 2002.
- Konstruktív nyelvtan: Goldberg 1995, 2005.
- Lexikai-konstruktív megközelítés: Bibok 2008.
- 😊 **Növelik a javasolt definíció plauzibilitását.**
- 😞 **P-hiányosak.**
- 😊 **A javasolt megoldás ezek továbbfejlesztése, a probléma feloldása.**

Rivális definíciók, amelyekkel nem egyeztethető össze a javasolt definíció

- Generatív grammatika: Radford 1997; Bartos 2000.
- LFG: Komlósy 1992, 2001.
- ☹ Ezen megközelítések kontextusában a javasolt megoldás inkonzisztenciát okoz.
- ☺ Az inkonzisztencia megszűnik: a javasolt megoldás adatok szélesebb körét magyarázza koherens módon, vagyis plauzibilisebb a rivális megoldásoknál.

A TJ-igék implicit alannyal való előfordulása: a kontextus koordinálása

Az elméleti konklúziók és az újabb adatok alapján feltételezzük:

- A TJ-igék nem alanytalanok.
- Deafult megjelenésük a lexikalizált alany nélküli előfordulás.
- Lexikai-szemantikai reprezentációjukban rendelkeznek alanyi vonzatként megjeleníthető argumentumhellyel.
- Lexikailag erősen korlátozott, hogy mi jelenhet meg az alanyi pozícióban.

Egyedi implicit tárgyak

Ha egy ige csak egyetlen specifikus tárgyat (v. nagyon korlátozott számút) vehet maga mellé, akkor az adott résztvevő megjósolható az ige jelentése alapján, ezért könnyen elhagyható (Rice 1988; García Velasco–Portero Muñoz 2002, Goldberg 2005).

Egyedi implicit alanyok

- A TJ-igék lexikai-szemantikai reprezentációja szelekciós megkötés révén egyértelműen és egyedileg meghatározza azokat a természeti jelenségeket, amelyekkel az alanyi pozíciót be lehet tölteni.
- A szelekciós megkötésből következik, hogy mi lehet az alanyi argumentum, ami feleslegessé teheti annak lexikalizálását.
- A TJ-igék implicit alanya kizárólag a szelekciós megkötésben rögzített természeti jelenséggel azonosítható.

Néhány, egyedi szelekciót érvényesítő TJ-ige elemzése: nem metaforikus használat

- (1) a. Nagy a vihar. Villámlik.
b. Nagy a vihar. Villámlik az egész ég.
- (2) a. Esteledik.
b. Esteledik a nap.
- (3) a. Hajnalodik.
b. Hajnalodik az idő.
- (4) a. Havazik.
b. ? A hó havazik/Havazik a hó.
c. A rég várt hó megállás nélkül, gyönyörűen havazik.
d. A múlt századi hó még nagy pelyhekben havazott.

Metaforikus használat

- (5) Látom, nagy a vihar, villámlik apa tekintete.
- (6) Őszbe fordult az idő, esteledik az életünk is.
- (7) Hajnalodik a kedvünk.
- (8) Hó havazik a szádból.

Lexikai-szemantikai reprezentációjuk

- (9) villámlik: 'x: ég cikázó fényjelenséget mutat.
- (10) esteledik: 'x: nap (24 órányi időegység) az esti időszakhoz közeledik'
- (11) hajnalodik: 'x: idő Napkeltéhez közeledik'
- (12) havazik: 'x: hó esik'

A lexikai-szemantikai reprezentáció kétféle értelmezhetősége

Explicit alannyal való használat:

- az alanyi argumentum is a figyelem középpontjába kerül

Implicit alannyal való előfordulás:

- csak maga az időjárási esemény van a figyelem középpontjában
- a lexikailag realizálatlan argumentum háttérinformációként elérhető és a szelekciós megkötésben foglalt információval azonosítható
- rendkívül gazdaságos, ezért default előfordulás

5. A javasolt magyarázat előnyei: a probléma feloldása a módosított kontextusban

- i. Az adatok szélesebb köréről tud számot adni mint a kiinduló kontextus. **Több direkt forrásból származó adatot vesz figyelembe, ezáltal növekszik az adatok és a rájuk épülő érvelés plauzibilitása.**
- ii. Egyaránt magyarázza a TJ-igék explicit és implicit alanyos előfordulásait. **Megszűnik a kontextus p-inkonzisztenciája.**
- iii. A metaforikus használatot is magyarázza. **Megszűnik a p-hiányosság.**

5. A javasolt magyarázat előnyei: a probléma feloldása a módosított kontextusban

- iv. Előre jelezhetővé teszi, hogy a TJ-igék használhatók implicit alanyi argumentummal az első módon.
- v. **A magyarázat koherensen beilleszthető egy tágabb kontextusba:** a TJ-igék implicit alannal való előfordulása hasonlóan magyarázható, mint az igék implicit tárggyal, illetve implicit határozói argumentummal való előfordulása.

A kutatás konklúziója ☺

A javasolt megoldás a probléma feloldásának tekinthető, amely mellett a több direkt forrásból származó explicit alanyos adat erős evidenciaként szolgál.

Köszönöm a figyelmet.